

Mirosław Szumiło

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Elita PZPR w dokumentach dyplomacji sowieckiej z lat 1959-1964

Do szczególnie cennych kategorii źródeł, pozwalających badaczom na opisywanie mechanizmów funkcjonowania elity PZPR i przyjrzenie się sylwetkom konkretnych działaczy, są dokumenty wytworzone przez sowieckich dyplomatów rezydujących w Polsce. Dostęp do nich jest bardzo utrudniony, toteż wprowadzanie do obiegu naukowego każdego, choćby wycinkowych, fragmentów tej dokumentacji stanowi istotny wkład do naszego stanu wiedzy w tej dziedzinie. W tym miejscu chciałbym udostępnić czytelnikom garść dokumentów dyplomacji sowieckiej dotyczących przede wszystkim podziałów wewnętrznych w elicie PZPR w okresie „małej stabilizacji” (w latach 1959–1964). Poruszana w nich problematyka, choć była już przedmiotem badań naukowych¹, wciąż nie została jeszcze w pełni rozpoznana i opisana.

Komplet dokumentów wytworzonych przez dyplomację sowiecką w „Polsce Ludowej” znajduje się w niedostępnym dla polskich badaczy Archiwum Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej (Archiwum Wnieszniej Politiki). Wyselekcjonowana część dokumentów z lat 1944–1953, dotycząca wszystkich krajów tzw. bloku wschodniego, została opublikowana przez „wtajemniczonych” historyków rosyjskich w końcu lat 90. w dwóch dwutomowych edycjach źródeł². 45 spośród 58 dokumentów zawartych w drugiej części „Wostocznoj Jewropy...”, a bezpośrednio dotyczących Polski, przetłumaczono i opublikowano w roku 2000 w tomie: „Polska w doku-

¹ Zob. np. J. Eisler, *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 1991; K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.

² *Wostocznoj Jewropa w dokumentach rossijskich archiwow 1944–1953 gg.*, red. Galina P. Muraszko, t. 1, 1944–1948; t. 2, 1949–1953, Moskwa 1997–1998; *Sowietskij faktor w Wostocznoj Jewropie (1944–1953). Dokumenty*, red. Tatiana Wolokitina, t. 1, 1944–1948, Moskwa 1999; t. 2, 1949–1953, Moskwa 2002.

mentach z archiwów rosyjskich 1949–1953”³. Kontynuacji tej działalności edytorskiej, obejmującej późniejsze lata, niestety już się nie doczekaliśmy.

Istnieje jednak możliwość dotarcia do części dokumentów dyplomacji sowieckiej drogą pośrednią. Różnego rodzaju wyciągi i kopie były bowiem przesyłane do struktur aparatu partyjnego KC WKP(b), a następnie KPZS. Te, które powstały przed 1953 rokiem są obecnie udostępniane w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Socjalno-Politiczeskoj Istorii – RGASPI). Dokumenty KPZS wytworzone po 1953 r., czyli po śmierci Stalina, przechowywane są natomiast w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Najnowszej (Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Nowiejszej Istorii – RGANI). Formalnie w archiwach rosyjskich obowiązuje 50-letni okres zakazu udostępniania akt. W praktyce w ostatnich latach w RGANI udostępniano tylko dokumenty z lat 1953–1958, przy czym część z nich pozostaje wciąż utajniona.

Już w latach 90. grupa polskich historyków zdołała pozyskać kserokopie dokumentów KC KPZS z lat 1953–1957, które znajdują się w zbiorach Instytutu Studiów Politycznych PAN. Nie ukazały się do tej pory z nader prozaicznego powodu: braku pieniędzy na tłumaczenie⁴. Pomimo iż Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej obejmuje formalnie dokumentację partyjną tylko do 1953 r., to jednak w przechowywanych tamże aktach personalnych polskich komunistów, obok ankiet, życiorysów i opinii wytworzonych przez struktury partyjne, gromadzono bowiem również wyciągi z zapisów rozmów dyplomatów sowieckich z działaczami PZPR w latach 50. i 60. Sporadycznie trafiają się również sporządzone przez ambasadorów i konsulów charakterystyki konkretnych działaczy.

Wyciągi z zapisów siedmiu rozmów konsula ZSRS w Krakowie Michała Wołkowa z członkiem Biura Politycznego KC PZPR Edwardem Gierkiem, przeprowadzonych w latach 1963–1965, opublikowałem na łamach „Komunizmu” dwa lata temu⁵. Niniejszym udostępniam badaczom i wszystkim zainteresowanym wybór 18 dokumentów z lat 1959–1964, wytworzonych przez diploma-

³ *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór i opracowanie Aleksander Kocharński, Galina P. Muraszko, Albina F. Noskowa, Andrzej Paczkowski, Krzysztof Persak, Warszawa 2000.

⁴ Wspominał o tym już w roku 2000 prof. Andrzej Paczkowski we wstępie do cytowanego powyżej tomu dokumentów. Zob. *Ibidem*, s. 15.

⁵ M. Szumiło, *Rozmowy Edwarda Gierka z dyplomatami sowieckimi w latach 1963–1965 (dokumenty odnalezione w RGASPI)*, „Komunizm: system–ludzie–dokumentacja”, nr 2 (2013), s. 315–337. http://komunizm.net.pl/wp-content/uploads/2013/18_szumilo.pdf

tów sowieckich w Polsce, a dotyczących różnych działaczy PZPR należących do elity partyjnej szczebla centralnego i po części wojewódzkiego. Większość z nich stanowią wyciągi z rozmów z członkami elity PZPR, w trzech przypadkach są to charakterystyki wpływowych działaczy usytuowanych w różnych segmentach elity, zaś w dwóch – krótkie informacje (notatki) sporządzone na podstawie przeprowadzonych rozmów. Z pozoru są to materiały o bardzo zróżnicowanym i rozproszonym charakterze. Zebrane razem tworzą jednak pewien obraz elity PZPR przełomu lat 50. i 60., charakteryzujący członków kilku zwalczających się frakcji i grup. Jest to z pewnością obraz fragmentaryczny i wycinkowy, ale interesujący i wartościowy poznawczo.

Twórcami publikowanych dokumentów byli dyplomaci sowieccy różnych szczebli: ambasadorowie, sekretarze i radcowie ambasady, konsulowie, a w jednym przypadku pracownik sowieckiego MSZ (Ministerstwa Inostrnych Dziel – MID) w Moskwie. Ich rozmówcami z polskiej strony byli przede wszystkim członkowie Biura Politycznego KC PZPR, ministrowie, I sekretarze KW PZPR i kierownik Biura Prasy KC PZPR. Pełnione przez nich stanowiska zaliczały się do pierwszego kręgu partyjnej nomenklatury kadr, czyli faktycznej elity PZPR. Wyjątek od tej reguły stanowili tylko: Józef Majchrzak – sekretarz organizacyjny KW PZPR w Bydgoszczy i Jan Bogdan – wicedyrektor Urzędu do spraw wyznań. Obydwaj cieszyli się jednak zaufaniem „towarzyszy radzieckich”, przez co ich realna pozycja w elicie z pewnością była nieco wyższa, niż wskazywały na to pełnione funkcje.

W kręgu zainteresowań ambasadora Piotra Abrasimowa⁶ znajdowali się członkowie kierownictwa PZPR. Jest on autorem trzech publikowanych przeze mnie dokumentów: zapisu rozmowy z członkami Biura Politycznego KC PZPR – Zenonem Kliszką⁷ i Ignacym Logą-Sowińskim⁸, charakterystyki innego członka Biura Politycznego – Mariana Spychalskiego⁹, oraz ogólnej informacji o poli-

⁶ Piotr Andriejewicz Abrasimow (1912–2009) – działacz KZPS, dyplomata sowiecki. W latach 1948–1950 i 1952–1955 pierwszy zastępca przewodniczącego Rady Ministrów Białoruskiej SRS. W latach 1950–1952 i 1955–1957 sekretarz KC Komunistycznej Partii Białorusi. Od października 1957 r. do lutego 1961 r. ambasador ZSRS w Warszawie.

⁷ Zenon Kliszko (1908–1989) – działacz komunistyczny, 1945–1948 – członek Sekretariatu KC PPR, 1957–1970 – sekretarz KC PZPR, 1959–1970 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

⁸ Ignacy Loga-Sowiński (1914–1992) – działacz komunistyczny, 1956–1971 – przewodniczący Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ), 1956–1971 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

⁹ Marian Spychalski (1906–1980) – działacz komunistyczny, w latach 1945–1949 oraz 1959–1970 członek Biura Politycznego KC PPR i PZPR, 1956–1968 – minister obrony narodowej, 1968–1970 – przewodniczący Rady Państwa.

tyce kadrowej polskiej partii w końcu lat 50. Następca Abrasimowa, ambasador Awierkij Aristow¹⁰ spotkał się natomiast z I sekretarzem KW PZPR w Lublinie Władysławem Kozdrą¹¹. W dniach 25-26 maja 1961 r. odwiedził on Lublin i województwo lubelskie, gdzie był przyjmowany z wielkimi honorami¹². Kilka dni później odbył poufną rozmowę z Kozdrą. Jak wynika z relacji, nawiązała się między nimi bliższa znajomość, podtrzymywana do końca lat 60., tj. do wyjazdu Aristowa z Polski. Połączyło ich m.in. zamiłowanie do łowiectwa. Ambasador często przyjeżdżał na polowania w Lubelskie¹³.

Warto w tym miejscu dodać, że w 2012 r. ukazała się w niewielkim nakładzie książka autorstwa byłego kierownika wydziału polskiego w MID ZSRS, Olega Brykina, pt. *O ambasadorach radzieckich w Polsce bez niedomówień* (wyd. Stowarzyszenie współpracy Polska-Wschód, Rosyjski Ośrodek Kultury w Warszawie). Książka jest ciekawym zapisem stanu świadomości tego środowiska odnośnie stosunków Polska-Rosja w XX wieku, ale jest w niej jednocześnie sporo informacji o stylu sprawowania urzędu przez kolejnych ambasadorów. Według Brykina zarówno Abrasimow, jak i Aristow utrzymywali serdeczne relacje z Gomułką. Nie ograniczali jednak swych kontaktów tylko do kierownictwa PZPR, ale spotykali się także z ministrami, sekretarzami KW i liderami organizacji młodzieżowych¹⁴.

Radca ambasady sowieckiej w Warszawie, zajmujący się sprawami gospodarczymi, Konstantin Rusakow¹⁵ w 1959 r. spotkał się z członkami rządu PRL – wicepremierem Piotrem Jaroszewiczem¹⁶

¹⁰ Awierkij Borisowicz Aristow (1903–1973) – działacz KPZS, dyplomata sowiecki. W latach 1952–1953 i 1955–1960 sekretarz KC KPZS, w latach 1952–1953 oraz 1957–1961 członek Prezydium KC KPZS. Od lutego 1961 r. do lutego 1971 r. ambasador ZSRS w Warszawie, w latach 1971–1973 ambasador ZSRS w Wiedniu.

¹¹ Władysław Kozdra (1920–1986) – działacz PPR i PZPR, 1956–1971 – I sekretarz KW PZPR w Lublinie, 1972–1980 – I sekretarz KW PZPR w Koszalinie.

¹² A. Suszkow, *Priezidium CK KPSS w 1957–1964 g. Licznosti i włast'*, Jekaterynburg 2009, s. 184–185.

¹³ Relacja gen. Tadeusza Pietrzaka z 2008 r., w zbiorach autora.

¹⁴ O. Brykin, *O ambasadorach radzieckich w Polsce bez niedomówień*, Warszawa 2012, s. 59–66.

¹⁵ Konstantin Wiktorowicz Rusakow (1909–1993) – polityk sowiecki. W latach 1958–1960 radca ambasady ZSRS w Polsce, w latach 1964–1972 zastępca kierownika, a następnie kierownik Wydziału KC KPZS ds. kontaktów z partiami komunistycznymi i robotniczymi krajów socjalistycznych. Od 1972 do 1977 r. pomocnik sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breźniewa, zaś w latach 1977–1986 sekretarz KC KPZS.

¹⁶ Piotr Jaroszewicz (1909–1992) – działacz PPR i PZPR, 1952–1970 – wiceprezes Rady Ministrów, 1970–1980 – prezes Rady Ministrów, 1964–1970 – zastępca członka Biura Politycznego KC PZPR, 1970–1980 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

i ministrem handlu wewnętrznego Mieczysławem Leszem¹⁷. I sekretarz ambasady Fiodor Szarykin¹⁸ odbył we wrześniu 1961 r. rozmowę z I sekretarzem KW PZPR w Kielcach Franciszkiem Wachowiczem¹⁹, natomiast II sekretarz ambasady G. Gołowienkow²⁰ dwa miesiące wcześniej rozmawiał z I sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie Władysławem Kruczkim²¹. Wśród publikowanych dokumentów wyjątkowy jest zapis rozmowy z wicedyrektorem Urzędu do spraw wyznań Janem Bogdanem, bowiem jego autor Iwan Borisow²² pracował wówczas w moskiewskiej centrali jako radca IV Europejskiego Wydziału sowieckiego MSZ. Nie wiemy, czy spotkanie odbyło się w Warszawie, czy też ewentualnie podczas służbowego pobytu Bogdana w Moskwie. Borisow doskonale orientował się w sprawach polskich, gdyż wcześniej przez wiele lat był konsulem w Szczecinie, a następnie I sekretarzem ambasady ZSRS w Warszawie. Radca Grigorij Paszczenko²³ sporządził charakterystykę kierownika Wydziału Rolnego KC PZPR Edmunda Pszczółkowskiego²⁴.

Połowę publikowanych dokumentów stanowią materiały wytworzone przez konsulów sowieckich, urzędujących w trzech ważnych miastach wojewódzkich. Szczególnie bliskie stosunki towarzyskie z polskimi komunistami utrzymywał konsul w Poznaniu Fiodor Szarykin – były oficer lotnictwa bojowego z czasów II wojny światowej, od 1953 r. pracujący w Polsce i dobrze mówiący po polsku²⁵. Często spotykał się z I sekretarzem KW PZPR w Poznaniu Janem Szy-

¹⁷ Mieczysław Lesz (1911–1998) – działacz komunistyczny, 1953–1956 – zastępca przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, 1957–1965 – minister handlu wewnętrznego.

¹⁸ Fiodor Jefimowicz Szarykin – dyplomata sowiecki, 1953–1956 – III i II sekretarz ambasady ZSRS w Warszawie, 1956–1959 konsul w Szczecinie, 1961–1963 I sekretarz ambasady ZSRS w Warszawie, od 1963 r. konsul w Poznaniu, 1974–1977 konsul generalny w Gdańsku.

¹⁹ Franciszek Wachowicz (1916–1988) – działacz PPR i PZPR, 1955–1968 – I sekretarz KW PZPR w Kielcach.

²⁰ Bliższych danych osobowych nie ustalono.

²¹ Władysław Kruczek (1910–2003) – działacz komunistyczny, 1956–1971 – I sekretarz KW PZPR w Rzeszowie, 1968–1980 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

²² Iwan Siergiejewicz Borisow (ur. 1911) – dyplomata sowiecki, w latach 1948–1952 konsul ZSRS w Szczecinie, 1958–1961 I sekretarz ambasady ZSRS w Warszawie, 1966–1972 konsul generalny w Gdańsku.

²³ Grigorij Stiepanowicz Paszczenko (ur. 1913) – dyplomata sowiecki, w latach 1959–1962 radca ambasady ZSRS w Warszawie.

²⁴ Edmund Pszczółkowski (1904–1997) – działacz komunistyczny, 1957–1963 – kierownik Wydziału Rolnego KC PZPR, 1963–1967 – ambasador PRL w ZSRR.

²⁵ R. Techman, *Konsulat radziecki w Szczecinie w latach 1948–1960*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2012, z. 3, s. 140–141.

dlakiem²⁶, sekretarzem organizacyjnym KW PZPR w Bydgoszczy Józefem Majchrzakiem²⁷ oraz z sekretarzem ds. propagandy KW PZPR w Poznaniu Stefanem Olszowskim²⁸. Liczne rozmowy z działaczami PZPR odbywał także konsul w Krakowie Michał Wołkow²⁹. Notatki z jego spotkań z I sekretarzem KW PZPR w Katowicach Edwardem Gierkiem opublikowałem dwa lata temu. Teraz przytaczam rozmowy Wołkova z I sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie Władysławem Kruczkim oraz sporządzoną przez niego charakterystykę Kruczka.

Większość rozmówców z polskiej strony stanowili przedstawiciele nurtu „twardogłowego” w elicie PZPR – „natolińscy”, którzy na początku lat 60. przeistaczają się we frakcję „partyzantów” (Kozdra, Kruczek, Majchrzak, Bogdan). Inni (Wachowicz, Olszowski) wyraźnie z nimi sympatyzowali. Jan Szydłak był niewątpliwie „człowiekiem” Gierka, również pod wieloma względami zgadzającym się z „partyzantami”. Kliszko i Loga-Sowiński to lojalni „gomułkowcy”, zaś Jaroszewicz i Lesz działacze nie zaangażowani frakcyjnie, ale utrzymujący bliskie związki z Sowietami, wywodzące się jeszcze z okresu II wojny światowej.

Dwóch cytowanych polskich rozmówców przedstawiło własne interpretacje podziałów wewnątrz kierownictwa PZPR, tj. wśród członków Biura Politycznego i Sekretariatu KC PZPR. W maju 1961 r. I sekretarz KW PZPR w Lublinie Władysław Kozdra w rozmowie z ambasadorem Aristowem wyodrębnił trzy grupy. Do „dobrych przyjaciół” Gomułki zaliczali się jego zdaniem Z. Kliszko, I. Loga-Sowiński i E. Gierek. Druga grupa, złożona z Józefa Cyrankiewicza³⁰, Adama Rapackiego³¹ i M. Spychalskiego, wahała się i popierała I sekretarza KC „tylko zewnętrznie”. Trzecia grupa – „Zambrowskiego³² i Matwina³³”, to rzekomo skryci przeciwnicy

²⁶ Jan Szydłak (1925–1997) – działacz PPR i PZPR, 1960–1968 – I sekretarz KW PZPR w Poznaniu, 1968–1977 – sekretarz KC, 1970–1980 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

²⁷ Józef Majchrzak (1923–?) – działacz PPR i PZPR, 1956–1967 – sekretarz ds. organizacyjnych KW PZPR w Bydgoszczy, 1967–1980 – I sekretarz KW PZPR w Bydgoszczy.

²⁸ Stefan Olszowski (1931–) – działacz PZPR, 1968–1971 i 1976–1982 – sekretarz KC PZPR, 1970–1985 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

²⁹ Bliższych danych nie ustalono.

³⁰ Józef Cyrankiewicz (1911–1989) – działacz PPS i PZPR, 1948–1971 – członek Biura Politycznego KC PZPR, 1947–1952 i 1954–1970 – prezes Rady Ministrów PRL.

³¹ Adam Rapacki (1909–1970) – działacz PPS i PZPR, w latach 1948–1968 zastępca członka i członek Biura Politycznego KC PZPR, 1956–1968 – minister spraw zagranicznych.

³² Roman Zambrowski (1909–1977) – działacz komunistyczny, członek Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (KZMP) od 1924 r., absolwent Międzynarodowej Szkoły Leninowskiej w Moskwie. W latach 1931–1936 kierownik

Gomułki³⁴. Natomiast wiosną 1963 r., według Józefa Majchrzaka, sekretarza organizacyjnego KW PZPR w Bydgoszczy, kierownictwo PZPR dzieliło się wyraźnie na dwie grupy. Do „zdrowego jądra KC” należeli Gomułka, Kliszko, Loga-Sowiński, Gierek i Ryszard Strzelecki³⁵. Do „grupy rewizjonistycznej” z Zambrowskim na czele wchodził Cyrankiewicz, Matwin, Witold Jarosiński³⁶ i Stefan Jędrychowski³⁷. Bardzo pasywną postawę zajmował przewodniczący Rady Państwa Aleksander Zawadzki³⁸. Pozostali członkowie Biura Politycznego mieli zależnie od okoliczności „rzucić się” od jednej do drugiej grupy³⁹.

Kruczek mówił z kolei o odrębnej grupie Cyrankiewicza i Rapackiego, która „zablokowała się z puławianami” (tj. z „rewizjonistami”)⁴⁰. Do grupy Zambrowskiego zaliczano wcześniej także sekretarza KC Jerzego Morawskiego⁴¹, będącego obiektem krytyki ze strony Kliszki i Logi-Sowińskiego (zob. dok. nr 3). Morawski już w końcu 1959 r. został usunięty z kierownictwa partii wskutek konfliktu z Gomułką i Kliszką⁴². Latem 1963 r., po odejściu z Sekretariatu KC Zambrowskiego i Matwina, wszedł do tego organu związany z nimi Artur Starewicz⁴³. Faktycznie „grupa rewizjonistycz-

Sekretariatu KC KZMP, od 1939 r. przebywał w ZSRS. 1943–1944 – oficer politycznowychowawczy w Wojsku Polskim. W latach 1945–1963 członek Biura Politycznego KC PPR/PZPR, 1948–1954 i 1956–1963 – sekretarz KC PZPR. 1945–1954 – przewodniczący Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.

³³ Władysław Matwin (1916–2012) – działacz KPP, PPR i PZPR. W latach 1949–1952 przewodniczący Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej, 1952–1954 – I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR, 1954–1955 – redaktor naczelny „Trybuny Ludu”, 1955–1963 – sekretarz KC PZPR, 1957–1963 – I sekretarz KW PZPR we Wrocławiu

³⁴ Zob. dokument nr 6.

³⁵ Ryszard Strzelecki (1907–1988) – działacz PPR i PZPR, 1960–1970 – sekretarz KC PZPR, 1964–1970 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

³⁶ Witold Jarosiński (1909–1993) – działacz komunistyczny, 1950–1956 – minister oświaty, 1956–1968 – sekretarz KC PZPR, 1957–1960 – I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR.

³⁷ Stefan Jędrychowski (1910–1996) – działacz komunistyczny, 1956–1971 członek Biura Politycznego KC PZPR, 1956–1968 – przewodniczący Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

³⁸ Aleksander Zawadzki (1899–1964) – działacz komunistyczny, 1944–1964 – członek Biura Politycznego KC PPR/PZPR, 1952–1964 – przewodniczący Rady Państwa PRL.

³⁹ Zob. dokument nr 12.

⁴⁰ Zob. dokument nr 16.

⁴¹ Jerzy Morawski (1918–2012) – działacz komunistyczny, 1955–1956 i 1957–1960 – sekretarz KC PZPR, 1956–1960 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

⁴² Szerzej na ten temat zob. M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977...*, s. 410–411.

⁴³ Artur Starewicz (1917–2014) – działacz PPR i PZPR, 1956–1963 – kierownik Biura Prasy KC PZPR, 1963–1971 – sekretarz KC PZPR.

na” w kierownictwie PZPR przestała istnieć. Pozostali natomiast Cyrankiewicz, Rapacki i Jędrzychowski, którzy zdaniem Majchrzaka i Kruczka nie zasługiwali na zaufanie partii i popierali w ostrożnej formie „rewizjonistów”⁴⁴.

Nakreślona powyżej mapa podziałów frakcyjnych w kierownictwie PZPR znajdowała w większości przypadków pokrycie w rzeczywistości. Potwierdzają to inne źródła. Wątpliwości może budzić zaliczanie do grupy „puławian” wicepremiera Jędrzychowskiego. Jednakże działacze utrzymujący bliskie stosunki z ambasadą sowiecką widzieli go w gronie swoich przeciwników. Świadczy o tym np. wypowiedź Gierka, publikowana w innym miejscu⁴⁵, oraz zamieszczona poniżej opinia ministra Lesza, krytykującego Jędrzychowskiego za rzekomy „liberalizm” w gospodarce. Podobnie oceniano sympatie frakcyjne Jarosińskiego, który według charakterystyk sowieckich był człowiekiem skrytym i zamkniętym, nie wyrażającym otwarcie swojego stosunku do zmian zachodzących w partii. Uważano, iż po cichu podtrzymywał on „grupę Zambrowskiego–Matwina”⁴⁶.

Wskazana powyżej proweniencja zdecydowanej większości polskich rozmówców spowodowała, że głównym obiektem krytyki w publikowanych dokumentach są ludzie z tzw. grupy Zambrowskiego. Szczególnie ostro krytykował Zambrowskiego I sekretarz KW w Rzeszowie Władysław Kruczek, często spotykający się z sowieckimi dyplomatami. Według niego „banda na czele z Zambrowskim”, która opanowała Komitet Centralny i część komitetów wojewódzkich, realizowała własną politykę kadrową⁴⁷. W podobnym duchu wypowiadał się I sekretarz KW w Kielcach Franciszek Wachowicz. Jego zdaniem Zambrowski „w pełni się zużył jako działacz polityczny i stracił wszelkie poważanie i zaufanie ze strony aktywu partyjnego”. Jednak niełatwo było go usunąć z kierownictwa, ponieważ miał oparcie w wydziałach KC obsadzonych przez Żydów: Organizacyjnym, Propagandy i Agitacji, Ekonomicznym, Nauki i Oświaty oraz Biurze Prasy⁴⁸.

Tezy Wachowicza rozwijał Kozdra, zaliczając do ludzi „służących Zambrowskiemu całą duszą” kierowników wydziałów KC:

⁴⁴ Zob. dokumenty nr 16 i 17.

⁴⁵ M. Szumiło, *Rozmowy Edwarda Gierka z dyplomatami sowieckimi w latach 1963–1965 (dokumenty odnalezione w RGASPI)*, „Komunizm: system–ludzie–dokumentacja”, nr 2 (2013), s. 326.

⁴⁶ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (RGASPI), fond 495, op. 252, dzieło 425, akta personalne Witolda Jarosińskiego, b.p.

⁴⁷ Zob. dokument nr 9.

⁴⁸ Zob. dokument nr 8.

Organizacyjnego – Mieczysława Marca⁴⁹, Rolnego – Edmunda Pszczółkowskiego, Propagandy i Agitacji – Leona Stasiaka⁵⁰, Ekonomicznego – Józefa Olszewskiego⁵¹, a także: Zagranicznego – Józefa Czesaka⁵² oraz Nauki i Oświaty – Andrzeja Werblana⁵³. Związki czterech pierwszych osób z Zambrowskim znajdują potwierdzenie w innych dokumentach sowieckich, m.in. w publikowanej poniżej charakterystyce Pszczółkowskiego, w której uznano go za wroga spółdzielczości produkcyjnej na wsi⁵⁴. Natomiast Czesak i Werblan mogli być przez niektórych kojarzeni z „puławianami”, ale z pewnością do nich nie należeli. Kozdra wymienił ponadto całą grupę I sekretarzy KW popierających Zambrowskiego. Podobnie jak Wachowicz i Kruczek, podkreślał (niezgodnie z prawdą), iż większość tych ludzi to Żydzi. Mówił o „dużym zaśmieceniu aparatu partyjnego elementami żydowskimi”⁵⁵.

Jak można sądzić, tego typu opinie były chętnie wysłuchiwane przez dyplomatów sowieckich, którzy z reguły przyjmowali optykę „twardogłowych”, włącznie z ich retoryką antysemicką. Ambasador Abrasimow donosił o ogromnej roli Zambrowskiego w polityce kadrowej, obsadzającego kluczowe stanowiska „osobami niepolskiej narodowości”⁵⁶.

W dwóch dokumentach pojawia się kwestia wpływów „rewizjonistów” na kluczowym odcinku propagandy i prasy. We wrześniu 1959 r. Kliszko i Loga-Sowiński w rozmowie z ambasadorem Abrasimowem stwierdzili, że Jerzy Morawski nie wywiązuje się ze swoich obowiązków kierownika „frontu ideologicznego”. Ponadto zarzucali mu podejmowanie samowolnych decyzji pod nieobecność wypoczywającego Gomułki, mając na myśli awansowanie na stanowisko sekretarza ds. propagandy KW PZPR we Wrocławiu Ro-

⁴⁹ Mieczysław Marzec (1917–2002) – działacz PPR i PZPR, 1958–1960 – I sekretarz KW PZPR w Bydgoszczy, 1960–1965 – kierownik Wydziału Organizacyjnego KC PZPR.

⁵⁰ Leon Stasiak (1915–2000) – działacz komunistyczny, 1952–1956 I sekretarz KW PZPR w Poznaniu, 1956–1960 – zastępca kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR, 1960–1968 – kierownik tegoż wydziału.

⁵¹ Józef Olszewski (1916–2002) – działacz komunistyczny, w latach 1950–1957 I sekretarz KW PZPR w Katowicach, 1956–1964 – kierownik Wydziału Ekonomicznego KC PZPR.

⁵² Józef Czesak (1919–?) – działacz komunistyczny, 1957–1960 – sekretarz Komisji ds. Zagranicznych KC PZPR, 1960–1971 – kierownik Wydziału Zagranicznego KC PZPR.

⁵³ Andrzej Werblan (1924–) – działacz PPS i PZPR, 1956–1960 – kierownik Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR, 1960–1971 – kierownik Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR, 1974–1980 – sekretarz KC PZPR.

⁵⁴ Zob. dokument nr 7.

⁵⁵ Zob. dokument nr 6.

⁵⁶ Zob. dokument nr 5.

mana Werfla⁵⁷, zdjętego wcześniej za „rewizjonizm” z funkcji redaktora naczelnego „Nowych Dróg”. Przy okazji skrytykowali również Leona Kasmana⁵⁸ jako „mało bojowego” redaktora naczelnego „Trybuny Ludu”⁵⁹. Stefan Olszowski cztery lata później negatywnie scharakteryzował kierownika Biura Prasy KC Artura Starewicza i jego zastępcę Mariana Preisa⁶⁰.

O wpływach „ludzi Zambrowskiego” w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz w aparacie terenowym PZPR mówił Kruczek. W rozmowie z konsulem Wołkowem odniósł się on również do rozpowszechnianej wówczas emigracyjnej broszury Witolda Jedlickiego⁶¹ „Chamy i Żydy”, stwierdzając iż tekst ten jest szkodliwy, ale „przynosi też pewną korzyść”, ponieważ pokazuje w pełnej okazałości rolę Zambrowskiego i grupy „Puławian” w 1956 r. – „ujawnia kontrrewolucyjny charakter oraz niegodne środki i metody ich walki przeciw partii”⁶².

Obok „grupy rewizjonistycznej” krytyce poddawano również byłych PPS-owców na czele z premierem Józefem Cyrankiewiczem. Kruczek pozwalał sobie nawet na bardzo ostre słowa pod adresem Cyrankiewicza. Szydłak spokojniejszym tonem mówił o awansowaniu PPS-owców na stanowiska kierownicze w aparacie partyjnym i państwowym. Obydwaj dostrzegali rzekomy „jednolity front” PPS-owców i „rewizjonistów”.

W dwóch przypadkach krytyka nie ominęła także „gomułkowców”. Jaroszewicz negatywnie oceniał działalność Bolesława Jaszczuka⁶³ – lojalnego wobec Gomułki, który trzy miesiące później został ambasadorem PRL w Związku Sowieckim. W charakterystyce przygotowanej przez Abrasimowa oraz doniesieniu J. Bogdana negatywnie oceniano zaś politykę kadrową ministra obrony naro-

⁵⁷ Roman Werfel (1906–2003) – działacz komunistyczny, 1952–1955 i 1956–1958 – redaktor naczelny czasopisma „Nowe Drogi”, 1955–1956 – redaktor naczelny „Trybuny Ludu”, 1960–1963 – sekretarz ds. propagandy KW PZPR we Wrocławiu.

⁵⁸ Leon Kasman (1905–1984) – działacz KPP, PPR i PZPR. W okresie międzywojennym sekretarz kilku komitetów okręgowych KPP i pracownik Międzynarodowej Szkoły Leninowskiej w Moskwie. W latach 1941–1943 instruktor Wydziału Kadr Kominternu. W latach 1944–1945 kierownik Wydziału Propagandy i Wydziału Organizacyjnego KC PPR. W latach 1948–1954 i 1957–1967 redaktor naczelny „Trybuny Ludu”.

⁵⁹ Zob. dokument nr 3.

⁶⁰ Marian Preis (1923–1996) – działacz PZPR, 1960–1964 – zastępca kierownika Biura Prasy KC PZPR.

⁶¹ Witold Jedlicki (1929–1995) – polski publicysta żydowskiego pochodzenia, członek Klubu Krzywego Koła, w 1960 r. wyjechał do Izraela. Autor broszury „Chamy i Żydy”, opublikowanej na emigracji w 1962 r.

⁶² Zob. dokument nr 11.

⁶³ Bolesław Jaszczuk (1913–1990) – działacz komunistyczny, 1963–1970 – sekretarz KC PZPR, 1964–1968 – zastępca członka Biura Politycznego KC PZPR, 1968–1970 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

dowej Mariana Spychalskiego, zarzucając mu otaczanie się rzekomymi „antysowieczeniami”, takimi jak generałowie Zygmunt Duszyński⁶⁴, Marian Graniewski⁶⁵ i Jan Drzewiecki⁶⁶.

Jeden z dokumentów odsłania nam nieformalne mechanizmy podejmowania decyzji kadrowych w PZPR. Szydłak w rozmowie z Szarykinem przedstawił bowiem kulisy rozgrywki wokół obsady stanowiska I sekretarza KW PZPR we Wrocławiu po odejściu zeń Matwina. Trzech sekretarzy KC: Gierek, Kliszko i Ochab, występując w roli patronów, wysunęło kandydatury swoich ludzi. Najsilniejszy okazał się Kliszko⁶⁷. Inna rozmowa Szydłaka odsłania nam mechanizm rozsiewania plotek i pogłosek dotyczących przewidywanych zmian personalnych, z których część stała się następnym faktem, a część nie została zrealizowana⁶⁸.

Reasumując, publikowane dokumenty dostarczają cennych informacji na temat funkcjonowania elity PZPR na przełomie lat 50. i 60. Otrzymujemy charakterystyki niektórych członków elity, poznajemy mechanizmy rozgrywek wewnętrznych i argumentację używaną przez uczestników walk frakcyjnych w PZPR. Przede wszystkim pokazują one obraz czołowych działaczy PZPR, jaki kształtował się w oczach dyplomatów sowieckich, a za ich pośrednictwem w kierownictwie KPZS w Moskwie.

*

Publikowane dokumenty mają postać odpisu maszynowego w języku rosyjskim. Przy tłumaczeniu i edycji zachowano podkreślenia tak jak w oryginale.

⁶⁴ Zygmunt Duszyński (1914–1973) – oficer GL-AL i WP (generał broni), działacz PPR/PZPR, 1956–1959 – zastępca szefa Sztabu Generalnego WP, 1959–1965 – wiceminister obrony narodowej.

⁶⁵ Marian Graniewski (1918–2007) – oficer WP (generał dywizji), działacz PPR i PZPR, 1956–1968 – zastępca szefa Sztabu Generalnego WP, od 1961 r. równocześnie Główny Inspektor Techniki i Planowania.

⁶⁶ Jan Drzewiecki (1921–2001) – działacz komunistyczny, oficer Armii Czerwonej i WP (generał brygady), 1953–1960 – szef Zarządu I Operacyjnego Sztabu Generalnego WP.

⁶⁷ Zob. dokument nr 15.

⁶⁸ Zob. dokument nr 18.

Dokument nr 1

Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy radcy ambasady ZSRS w PRL tow. Rusakowa z wiceprezesem Rady Ministrów PRL tow. Jaroszewiczem 12 sierpnia 1959 r.

(dokument wch. Nr 31552 z 21 sierpnia 1959 r.)

W trakcie rozmowy tow. Jaroszewicz poinformował o dokonanej przez organy kierownicze PRL ocenie sytuacji w głównych gałęziach polskiego przemysłu i przyczynach przeprowadzonych niedawno zmian w ich kierownictwie.

Powiedział, że oni tutaj rozumieją, że chociaż przemysł na ogół nieźle radzi sobie z realizacją bieżących planów, to sprawa wykorzystania dużych rezerw, posiadanych przez przedsiębiorstwa, póki co przedstawia się niepomyślnie.

Główne przyczyny takiej sytuacji, zdaniem rozmówcy, to przede wszystkim zbyt wolna likwidacja w wielu przedsiębiorstwach rozluźnienia, jakie było charakterystyczne dla położenia prawie całego przemysłu w końcu 1956 i 1957 roku, a także nieudolność wykazywana przez niektórych członków centralnego kierownictwa.

Tow. Jaroszewicz dał negatywną charakterystykę, jako kierowniczego działacza gospodarczego ugodowo nastawionego do „wypaczeń 1956 r.”, tow. Jaszczuka – poprzednika tow. Żemajtisa na stanowisku ministra przemysłu ciężkiego, obecnie pracującego jako zastępca przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

Za zgodność: *W. Prichodkina*

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, dzieło 525, akta personalne B. Jaszczuka, b.p.

Dokument nr 2TajneWYCIĄG

z zapisu rozmowy radcy ambasady ZSRS w PRL tow. K. W. Ruskowa z ministrem handlu wewnętrznego PRL, członkiem KC PZPR, tow. M. Leszem 21 X 1959 r.

(dokument wch. nr 42483 z 5 XI 1959 roku)

Tow. Lesz poinformował o sytuacji panującej w ostatnich dniach na rynku żywnościowym i o ogólnej ocenie ostatnich przedsięwzięć rządu w związku z trudnościami mięsnymi. W trakcie rozmowy on powiedział, że w takiej trudnej sytuacji, jaka obecnie wytworzyła się w gospodarce narodowej, duża wina spada na Komisję Planowania Przy Radzie Ministrów. Z jej „pomocą”, ze względu na to, że w szczególności ona zupełnie nie zajmowała się bieżącą kontrolą nad wykonaniem planu i nad działalnością ministerstw w tym kierunku – powstała atmosfera rozluźnienia. Fałszywie pojmowana decentralizacja doprowadziła do lekceważenia ogólnopaństwowych interesów i zadań w wielu przedsiębiorstwach i całych gałęziach przemysłu. Stąd, w znacznej mierze, pochodzą takie poważne przerosty płac, naruszenia dyscypliny państwowej i finansowej, niepotrzebne i nieuzasadnione przekroczenia limitów wydatków inwestycyjnych i tym podobne dzisiejsze nieszczęścia. (Tow. Lesz ani razu nie wymienił nazwiska tow. Jędrychowskiego, jednakże z całej rozmowy wynika, że krytykując Komisję Planowania, on miał na myśli jego jako słabego kierownika).

Za zgodność: Instruktor sektora
Wydziału KC KPZS *W. Prichodkina*

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 163, akta personalne S. Jędrychowskiego, k. 143.

Dokument nr 3TajneWYCIĄG

z zapisu rozmowy ambasadora ZSRS w PRL tow. Abrasimowa
z członkami Biura Politycznego KC PZPR Z. Kliszką i Loga-
Sowińskim

(Dokument wch. nr 37493 z 30 IX 1959 r.)

W trakcie rozmowy Kliszko powiedział, że najbardziej trudnym i ciężkim odcinkiem pozostają nadal kwestie ideologiczne, że on osobiście i inni członkowie Biura Politycznego uważają tak jak wcześniej za niedopuszczalną sytuację w polskiej prasie, w której mają miejsce wystąpienia nie popierające linii partii, a wprost przeciwnie, zawołowane przeciwdziałanie jej posunięciom. On negatywnie wypowiadał się o gazecie „Trybuna Ludu” i jej redaktorze Kasmanie, stwierdził, że „to bynajmniej nie bojowy organ Komitetu Centralnego partii”. Wspierany przez Logę-Sowińskiego, Kliszko powiedział, że Morawski wyraźnie nie radzi sobie ze swoimi obowiązkami w kierowaniu frontem ideologicznym i że on, Kliszko, zamierza w najbliższym czasie postawić kwestię stworzenia komisji kierującej problemami ideologii, złożonej z członków Biura Politycznego, po to, aby w kwestiach tych nie decydował po swojemu tylko Morawski. W tym miejscu on poinformował, że w bieżącym roku Morawski połowę swojego urlopu spędził w Austrii, a na drugą połowę pojechał do Włoch, chociaż nikt go tam nie zapraszał”.

Na pytanie, czy to prawda, że zdjęty w swoim czasie ze stanowiska za rewizjonizm redaktor naczelny czasopisma „Nowe Drogi” Werfel, skierowany do pracy we Wrocławiu, obecnie został wysunięty na stanowisko sekretarza propagandy KW PZPR we Wrocławiu, tow. Kliszko odpowiedział, iż istotnie w ostatnich dniach dowiedział się, że w czasie urlopu tow. Gomułki, Kliszki i innych członków Biura Politycznego Morawski i Matwin wysunęli Werfla na stanowisko sekretarza KW PZPR, na co bardzo oburzył się Gomułka po powrocie z urlopu i oni zamierzają ponownie rozpatrzyć na Biurze Politycznym tę nominację”.

Za zgodność: *W. Prichodkina*

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 176, akta personalne J. Morawskiego, k. 191.

Dokument nr 4Charakterystyka
ministra obrony Mariana Spychalskiego (X 1959 r.)

Spychalski będąc wiceministrem obrony sprzyjał przyjmowaniu do Wojska Polskiego oficerów służących rządowi londyńskiemu, a także oficerów GL i AL.

Po objęciu stanowiska ministra obrony w 1956 r. przeprowadził wielkie zmiany w składzie oficerskim. Na odpowiedzialne stanowiska wysunięto antysowiecko nastrojonych generałów i oficerów. Zarząd Polityczny zmieniono w całości. Rozwiązano organizację młodzieżową. Tzw. demokratyzacja w wojsku spowodowała osłabienie dyscypliny i porządku.

Spychalski nie posiada żadnego teoretycznego i praktycznego przygotowania wojskowego. W podejmowaniu większości decyzji opierał się na zrehabilitowanym gen. Duszyńskim i naczelniku oddziału sztabu generalnego gen. Drzewieckim, którzy charakteryzują się skrytym, nieprzyjaznym stosunkiem do ZSRR.

Obecnie z grupą generałów zajmuje się przygotowaniem wojennym według programu Akademii. Ostatnio odnosi się lepiej do nas. W drugiej połowie 1958 i 1959 r. w swoich publicznych wystąpieniach Spychalski wysoko oceniał rolę ZSRR i jego sił zbrojnych w utworzeniu i funkcjonowaniu Polski Ludowej. W rozmowach osobistych wypowiada się ciepło o naszym kraju i Armii Sowieckiej.

Ambasador Abrasimow

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 82, akta personalne M. Spychalskiego.

Dokument nr 5TajneWYCIĄG

z informacji ambasadora ZSRS w PRL tow. Abrasimowa „O niektórych zagadnieniach polityki kadrowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”

(dokument wch. nr 09406 z 11 III 1960 r.)

W żadnym urzędzie i w żadnym Komitecie partyjnym, włączając w to KC PZPR, nie ma należytej organizacji pracy w dziedzinie rozstawienia kadr, odpowiadającej sytuacji politycznej w kraju. Wydziały kadr – słabe, w nich pracują, zamiast najlepszych, ludzie nie posiadający szerszych wpływów.

Na polityce kadrowej w dużym stopniu odbija się ukształtowana wcześniej nienormalna sytuacja, w której wiele kierowniczych stanowisk w partii i państwie znajduje się w rękach osób niepolskiej narodowości. Ma to miejsce w centralnym aparacie PZPR, ale szczególnie jaskrawo jest widoczne w instytucjach i urzędach frontu ideologicznego i kulturalnego oraz w dyplomacji, gdzie czołowe pozycje zajmują działacze niepolskiej narodowości. Wydatną rolę w tej kwestii odgrywa R. Zambrowski, do niedawna skupiający w swych rękach sprawy kadrowe w KC PZPR.

Na wskroś widać, że kierownictwo PZPR, w szczególności tow. Gomułka, zaniepokojone sytuacją w rozstawieniu kadr, przedsięwzięło pewne kroki organizacyjne. W samym Biurze Politycznym KC PZPR nastąpiło przesunięcie w zarządzaniu kadrami. R. Zambrowski, koncentrujący wcześniej w swoich rękach kwestie kadrowe, został pozbawiony tych obowiązków.

Za zgodność: W. Prichodkina

Źródło: RASGPI, f. 495, op. 252, d. 121, akta personalne R. Zambrowskiego, t. 2, b.p.

Dokument nr 6TajneWyciąg

z zapisu rozmowy ambasadora ZSRS w PRL tow. Aristowa A. z sekretarzem Lubelskiego KW PZPR tow. Kozdrą W. 30 maja 1961 r.

(dokument wch. Nr 20879 z 9 VI 1961 r.)

Wedle słów tow. Kozdry, sytuacja w partii znacznie się poprawiła. W ciągu ostatnich 2-3 lat zostały mocno odnowione partyjne kadry kierownicze w województwach i powiatach, zaczęli lepiej pracować sekretarze organizacji podstawowych...

Zarazem, powiedział tow. Kozdra, kadra kierownicza PZPR jeszcze nie do końca oczyściła się ze szkodliwych dla partii elementów rewizjonistycznych. W partii są, jak się wyraził, wrogowie przyjaźni polsko-sowieckiej, robiący wszystko co możliwe, żeby przeszkodzić w jej poszerzeniu i pogłębieniu...

W szeregach partii, szczególnie na stanowiskach kierowniczych, znajduje się, według Kozdry, dużo elementów żydowskich. Zaznaczył przy tym, że sytuacja w PZPR pod tym względem mogłaby być cokolwiek inna, gdyby na III Zjeździe partii inaczej przeprowadzono wybory do KC. Według tow. Kozdry tow. Kliszko na polecenie tow. Gomułki przekazał kierownikom wojewódzkich delegacji zjazdowych sugestię, aby wybory do KC PZPR przeprowadzić bez skreśleń. Głównym motywem wydania takiego polecenia było dążenie do pokazania jedności w partii. Jednakże w rezultacie tego do KC PZPR zostało wybranych wielu rewizjonistów i elementy żydowskie. W związku z dyspozycją tow. Kliszki o głosowaniu bez skreśleń, delegaci zjazdowi byli pozbawieni możliwości głosowania przeciwko takim działaczom jak Zambrowski, Morawski, Albrecht, Matwin, Jarosiński i innym, którzy wciąż wyrządzają szkody w partii⁶⁹.

W. Kozdra uważa, że w Biurze Politycznym KC PZPR nie ma pełnej jedności. Dobrymi przyjaciółmi tow. Gomułki są t.tow. Kliszko, Loga-Sowiński, Gierek. Druga grupa członków Biura, do której należą t.tow. Cyrankiewicz, Rapacki, Spychalski, częstokroć

⁶⁹ W rzeczywistości na III Zjeździe PZPR podczas wyboru składu Komitetu Centralnego dochodziło do skreśleń. R. Zambrowski otrzymał 145 skreśleń (na 1391 głosujących). Łagodniej potraktowano jego stronników: Morawskiego (66 skreśleń), Matwina (37), Albrechta (21). Zob. *Z frontu rozgrywek wewnętrznych w PZPR – III Zjazd*, [w:] *Gomułka i inni. Dokumenty z archiwum KC 1948–1982*, oprac. J. Andrzejewski (A. Paczkowski), Londyn 1987, s. 173–179.

wahają się i podtrzymują tow. Gomułkę tylko na zewnątrz. Trzecia grupa w składzie Zambrowskiego i Matwina nierzadko występuje przeciwko wnoszonym przez niego propozycjom. Dużym problemem w tej sytuacji, powiedział tow. Kozdra, jest to, że w przytłaczającej większości wydziałów KC znajdują się ludzie, będący skrytymi przeciwnikami tow. Gomułki.

Przeszkodą dla szybszej poprawy sytuacji w PZPR jest, według tow. Kozdry, grupa Zambrowskiego, która zdołała usadowić swoich ludzi we wszystkich województwach i wydziałach KC PZPR. Jako ludzi Zambrowskiego tow. Kozdra wskazał kierownika Wydziału Organizacyjnego Marca i jego zastępców, kierownika Wydziału Rolnego – Pszczółkowskiego, kierownika Wydziału Propagandy – Stasiaka Leona, kierownika Wydziału Ekonomicznego – Olszewskiego, kierownika Wydziału Zagranicznego – Czesaka, kierownika Wydziału Nauki i Oświaty – Werblana. Wymienieni działacze, powiedział tow. Kozdra, służą Zambrowskiemu całą duszą, rozpracowując różne zagadnienia w takim kierunku, w jakim on wskaże. Wyjątkowo ostro tow. Kozdra wypowiadał się o takich sekretarzach KW, jak Matwin, Motyka⁷⁰, Miśkiewicz⁷¹, Tatarkówna⁷², Tomaszewski⁷³, Titkow⁷⁴, którzy są stronnikami Zambrowskiego i wypełniają jego wolę...

Mówiąc o dużym zaśmieceniu aparatu partyjnego elementami żydowskimi, tow. Kozdra stwierdził, że takie zaśmiecenie wynika z postawy poszczególnych członków kierownictwa partii, którzy uważają, że nie należy oczyszczać szeregów PZPR z Żydów, ponieważ wywoła to negatywną reakcję w KP Francji, Włoch i innych krajach.

Stronnicy Zambrowskiego są w większości Żydami...

Za zgodność: W. Prichodkina

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 121, akta personalne R. Zambrowskiego, t. 2, b.p.

⁷⁰ Lucjan Motyka (1915–2006) – działacz PPS i PZPR, 1957–1964 – I sekretarz KW PZPR w Krakowie, 1964–1971 – minister kultury i sztuki.

⁷¹ Marian Miśkiewicz (1921–1995) – działacz PPS i PZPR, 1960–1966 – I sekretarz KW PZPR w Bydgoszczy, 1966–1971 – I sekretarz KW PZPR w Opolu.

⁷² Michalina Tatarkówna-Majkowska (1908–1986) – działaczka komunistyczna, w latach 1955–1964 I sekretarz Komitetu Łódzkiego PZPR.

⁷³ Stanisław Tomaszewski (1925– ?) – działacz PPS i PZPR, 1956–1969 – I sekretarz KW PZPR w Olsztynie.

⁷⁴ Walenty Titkow (1917–2013) – działacz komunistyczny, 1957–1960 – kierownik Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 1960–1964 – I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR

Dokument nr 7kopia
Tajne, egz. 2__Wch. 1397-eo
z 7 VII 61 r.

K 524/420

Charakterystyka
kierownika Wydziału Rolnego KC PZPR
E. Pszczółkowskiego

Kierownik Wydziału Rolnego KC PZPR Edmund Pszczółkowski jest starym działaczem ruchu robotniczego w Polsce. W okresie międzywojennym był członkiem K[omunistycznej] P[artii] Polski. Za aktywną działalność w szeregach KPP był prześladowany przez władze sanacyjne i siedział w więzieniach.

W trakcie drugiej wojny światowej przez dłuższy czas przebywał w więzieniu w Związku Sowieckim (oblasti Lwowska i Kijowska, a następnie w oblasti Stalingradzkiej). W ZSRS wykonywał pracę techniczną (buchalter). Wziął aktywny udział w formowaniu pierwszej, a potem drugiej armii Wojska Polskiego. Zajmował stanowisko zastępcy dowódcy drugiej armii Wojska Polskiego do spraw politycznych.

Od 1952 r. jest członkiem KC PZPR. Przez pewien czas pracował jako sekretarz KC PZPR, a następnie minister rolnictwa.

W przededniu 1956 r. pracował na stanowisku przewodniczącego istniejącego wówczas Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Na VII Plenum KC PZPR został wybrany na członka komisji KC do wyjaśnienia partyjnej odpowiedzialności osób, które przedtem sprawowały nadzór nad działalnością organów bezpieczeństwa.

Od 1957 r. poseł na Sejm. Na III Zjeździe PZPR ponownie wybrany na członka KC.

Za wkład w działalność partyjną i państwową E. Pszczółkowski został nagrodzony Orderem Sztandaru Pracy I klasy.

E. Pszczółkowski cieszy się dużymi wpływami w KC PZPR. On w gruncie rzeczy jest autorem wszystkich posunięć KC PZPR w dziedzinie rolnictwa. Zwolennik przeobrażenia wsi poprzez kółka rolnicze.

Pszczółkowski jest głównym rzecznikiem rewizjonistycznych poglądów w kwestii chłopskiej. Negatywnie odnosi się do doświadczeń kolektywizacji rolnictwa w ZSRS i nie popiera spółdzielczości rolniczej w Polsce, twierdząc, że jeszcze nie zaistniały niezbędne do tego warunki. Uważa, że Polska nie przeżywa trudności w rolnic-

twie tylko dlatego, że w dziedzinie socjalistycznych przeobrażeń na wsi nie idzie szlakiem ZSRS. W rozmowach na temat rolniczej spółdzielczości produkcyjnej usilnie podkreśla konieczność ściślejszego przestrzegania dobrowolności i niewtrącania się organizacji partyjnych w ten proces. Pszczółkowski jest przekonany, iż spółdzielczość produkcyjna w PRL będzie urzeczywistniać się inną drogą, niż w Związku Sowieckim oraz pozostałych państwach socjalistycznych. Trudności związane z kolektywizacją w ZSRS i innych państwach socjalistycznych, wykorzystuje w charakterze zasadniczej argumentacji przeciwko socjalistycznym przeobrażeniom na wsi.

Cieszy się poparciem Zambrowskiego.

Radca-posłannik
ambasady ZSRS w PRL
G. Paszczenko

Za zgodność: [podpis nieczytelny]
(W. Fiedorow)

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 224, akta personalne E. Pszczółkowskiego, b.p.

Dokument nr 8

Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy 1-go sekretarza ambasady ZSRR w PRL F. Szarykina z 1-m sekretarzem Kieleckiego KW PZPR, zastępcą członka KC PZPR, posłem na Sejm, tow. Franciszkiem Wachowiczem
(dok. wch. n. 34270 z 13 IX 1961 r.)

Podczas rozmowy tow. Wachowicz powiedział, że wśród aktywu partyjnego do tej pory nie zostało wykorzenione przekonanie o tym, że w Biurze Politycznym nadal nie ma należytej jedności i spistości wokół t. Gomułki. Taktyka KC PZPR – pogodzić rewizjonistów z dogmatykami – nie sprawdziła się w praktyce i bodaj czy kiedykolwiek się sprawdzi. Aparat KC PZPR, jak przedtem, złożony z pracowników niepolskiej narodowości. Szczególnie dużo Żydów znajduje się w wydziale organizacyjnym, wydziale propagandy i agitacji, wydziale ekonomicznym, wydziale nauki i Biurze prasy. Wszystkie te wydziały, ukształtowane nie bez udziału Zambrowskiego, są dla niego oparciem

Członek Biura Politycznego tow. Zambrowski, mówi tow. Wachowicz, w pełni się skończył jako działacz polityczny, stracił wszelkie poważanie i zaufanie ze strony aktywu partyjnego. Wielu aktywistów dobrze rozumie, że jego nie łatwo będzie usunąć ze stanowiska kierowniczego.

Trzeba brać pod uwagę i ten fakt, że żony t.tow. Gomułki, Zawadzkiego, Kliszko i innych towarzyszy z kierownictwa, są także niepolskiej narodowości⁷⁵. One w jakimś stopniu wpływają na swoich mężów, z czym niestety póki co musimy się liczyć.

W związku z chorobą sekretarza KC PZPT tow. Kliszki i jego niedyspozycją przez dłuższy czas, sprawami polityki kadrowej w KC PZPR znowu zajmuje się tow. Zambrowski, który, jak mówi tow. Wachowicz, korzystając ze zbliżających się wojewódzkich konferencji sprawozdawczo-wyborczych, próbuje po swojemu rozstawiać kadry partyjne.

Wśród pracowników KC rozchodzą się słuchy o możliwości wymiany pod rozmaitymi pretekstami pierwszych sekretarzy KW PZPR w województwach: kieleckim, rzeszowskim i lubelskim⁷⁶. W szczególności Zambrowski już zapraszał do siebie na rozmowę tow. Wachowicza i proponował mu stanowisko przewodniczącego

⁷⁵ Żona W. Gomułki – Zofia (Liwa Szoken) i żona A. Zawadzkiego – Stanisława z domu Firstenberg faktycznie miały żydowskie pochodzenie. Informacja ta jest natomiast nieprawdziwa w odniesieniu do Anny Kliszko, z domu Kaczanowskiej.

⁷⁶ Przewidywania te nie sprawdziły się i do wspomnianych zmian nie doszło.

klubu sejmowego PZPR. Tow. Wachowicz , jak sam o tym opowiada, kategorycznie odmówił, motywując to pełną satysfakcją z dotychczasowej pracy⁷⁷.

Jeśli delegaci najbliższej konferencji partyjnej okażą mu zaufanie i ponownie wybiorą go na pierwszego sekretarza, on z zaszczytem będzie potwierdzać to zaufanie...

Za zgodność: W. Prichodkina

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 164, akta personalne Z. Kliszki, t. 1, k. 137-138.

⁷⁷ Przejście na stanowisko przewodniczącego klubu sejmowego PZPR oznaczałoby faktycznie pozbawienie go realnej władzy. Nic dziwnego zatem, że Wachowicz wykręcał się od tego „awansu”.

Dokument nr 9TajneWyciąg

z zapisu rozmowy II-go sekretarza Ambasady ZSRS w PRL t. G. Gołowienkova z 1-m sekretarzem Rzeszowskiego KW PZPR t. W. Kruczkiem
(dokument wch. Nr 29253 z 7.VII. 1961 r.)

Sprawy w Polsce układały by się bez porównania lepiej, powiedzial tow. Kruczek, jeśli by na tow. Gomułkę nie wywierała wpływu część jego otoczenia, z którym na razie on nie chce się rozstać. Blisko tow. Gomułki – stwierdził rozmówca – znajduje się banda na czele z Zambrowskim. Komitet centralny i niektóre komitety wojewódzkie są faktycznie jeszcze w ich rękach. Do obecnego czasu im udaje się realizować swoją politykę kadrową, chociaż w niektórych przypadkach ze względów taktycznych idą na kompromisy”.

Tow. Kruczek powiedział, że według niego trzeba z większą ostrożnością odnosić się do wszystkich aktywistów „wydarzeń październikowych”. Hasła o przyjaźni, gromkie przemówienia, bukiety kwiatów wręczone przedstawicielom władz sowieckich o niczym nie świadczą. Wielu z nich było i pozostało w głębi duszy antysowieckimi. „Weźmy dla przykładu Matwina – powiedział rozmówca – wszak to zatwardziały rewizjonista i wróg ZSRS. Ale i on teraz, jak się okazało, zabiega o Wasze względy”. Przy tym tow. Kruczek dodał, że uznaje po prostu za skandal skierowanie Matwina w charakterze przewodniczącego delegacji PZPR na zjazd do Ułan-Bator, ponieważ to obiektywnie oznacza poparcie dla rewizjonistycznego skrzydła w partii.

Za zgodność: [podpis nieczytelny]

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 121, akta personalne R. Zambrowskiego, t. 2, b.p.

Dokument nr 10

Tajne

Charakterystyka
Władysława Kruczka
pierwszego sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Rzeszowie

[...]

Wedle opinii szeregu pierwszych sekretarzy KW (Gierek, Wojaś⁷⁸, Wachowicz i inni) tow. Kruczek jest energicznym i doświadczonym działaczem partyjnym, pryncypialnym komunistą i zasłużenie cieszy się dużym autorytetem w szeregach partii. W trakcie wydarzeń październikowych 1956 r. zajmował właściwą pozycję w stosunku do KPZS i Związku Sowieckiego. W swoich licznych wystąpieniach i rozmowach prywatnych zawsze wspomina o kierowniczej roli KPZS i sukcesach ZSRS.

W rozmowach z pracownikami naszego konsulatu otwarcie dzieli się swoimi spostrzeżeniami, np. wyraża niezadowolenie z polityki PZPR na wsi.

Jednakże z powodu specyficznych cech swojego charakteru Kruczek w ostatnim czasie zaostrzył swoje stosunki z niektórymi odpowiedzialnymi pracownikami KC PZPR (Zambrowski i inni), co znacznie skomplikowało jego sytuację jako I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego i członka KC PZPR.

W kręgu swoich przyjaciół wyraża myśl o odejściu z posady I sekretarza, mając na uwadze niewłaściwy stosunek do niego ze strony sekretarza KC Zambrowskiego i jego stronników w samym Komitecie Wojewódzkim PZPR w Rzeszowie.

30 III 1962 r.
konsul M. Wołkow

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 3906, akta personalne W. Kruczka, b.p.

⁷⁸ Paweł Wojaś (1905–1978) – działacz komunistyczny, 1956–1966 – I sekretarz KW PZPR w Opolu.

Dokument nr 11

Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy konsula ZSRS w Krakowie tow. Wołkowa M. z 1-
m sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie tow. Kruczkim 20 lutego
1963 r.

(dokument wch. Nr 13038 z 13 kwietnia 1963 r.)

Rewizjoniści w PRL, stwierdził tow. W. Kruczek, „nie rozgromieni, a tylko przeszli do konspiracji”. Uwzględniając trudności w kraju, oni zaczęli teraz częściej dawać znać o sobie, wykorzystując w szczególności prasę dla swoich wystąpień pod pretekstem krytyki niedostatków.

Tow. Kruczek podzielił się swoimi wrażeniami na temat broszury „Chamy i Żydy”, przywiezionej do Polski w dużych ilościach i w dalszym ciągu wywołującej duże zainteresowanie w kręgach partyjnych i wśród inteligencji.

Broszura ta, powiedział Kruczek, jest niewątpliwie szkodliwa, jednakże ona przynosi pewien pożytek pod tym względem, że pokazuje w obnażony sposób rolę, jaką odgrywał R. Zambrowski i „grupa puławian” w przełomowym momencie lat 1956-1957, ujawnia kontrrewolucyjny charakter i ich niegodziwe metody i środki walki przeciw partii. Jest rzeczą znamionną, że R. Zambrowski i jego grupa wielce zaniepokojeni tym, że ich metody poznał aktyw partyjny, także uważają broszurę za szkodliwą.

Tow. Kruczek podkreślił, że opozycyjna grupa R. Zambrowskiego nie przestała grać na trudnościach w kraju i próbuje odzyskać swoje wpływy. W związku z tym t. Kruczek powiedział, że jego zdaniem przyjsie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL F. Szlachcica⁷⁹ – to dobra wiadomość. Teraz tow. M. Moczar⁸⁰ w ministerstwie będzie miał należyte wsparcie, albowiem minister W. Wicha⁸¹ i wiceminister Sznek⁸² przy załatwianiu różnych spraw, szczególnie kadrowych, zajmują pozycję R. Zambrowskiego.

⁷⁹ Franciszek Szlachcic (1920–1990) – działacz PPR i PZPR, 1962–1971 – podsekretarz stanu w MSW, 1971 – minister spraw wewnętrznych, 1971–1974 – sekretarz KC PZPR, 1971–1975 – członek Biura Politycznego KC PZPR.

⁸⁰ Mieczysław Moczar (1913–1986) – działacz komunistyczny, 1956–1964 – podsekretarz stanu w MSW, 1964–1968 – minister spraw wewnętrznych, 1968–1971 – sekretarz KC, zastępca członka i członek Biura Politycznego KC PZPR.

⁸¹ Władysław Wicha (1904–1984) – działacz komunistyczny, 1954–1964 – minister spraw wewnętrznych, 1964–1968 – sekretarz KC PZPR.

⁸² Zygfryd Sznek (1909–1989) – działacz komunistyczny, 1954–1968 – wiceminister spraw wewnętrznych.

Tow. Kruczek opowiedział następnie o tym, jak Zambrowski i jego otoczenie uporczywie próbują przepchnąć do RWPG kandydaturę R. Pisarskiego⁸³ (stronnika Zambrowskiego), wyganego z KW PZPR w Rzeszowie, gdzie on skompromitował się antysowieckimi wypowiedziami i próbą podważenia autorytetu W. Gomułki. Jak już wcześniej informowaliśmy, R. Pisarski, będąc sekretarzem Rzeszowskiego KW PZPR, powiedział o tym, że tow. W. Gomułka do roli przywódcy PZPR nie nadaje się, że takim człowiekiem może być R. Zambrowski. Obecnie, nie zważając na sprzeciw zastępcy stałego przedstawiciela rządu PPRL w RWPG tow. Olszewskiego⁸⁴ na niego naciska, według wytycznych Zambrowskiego, inny Olszewski – J. Olszewski, kierownik Wydziału KC PZPR. „Według mnie, stwierdził tow. Kruczek, kierować do ZSRS człowieka nastrojonego antysowiecko nie można, bo to zaprzecza przyjaźni polsko-sowieckiej”, o czym podobno powiedział on w KC PZPR.

Za zgodność: *W. Prichodkina*
19 lipca 1963 r.

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 80, akta personalne J. Olszewskiego, b.p.

⁸³ Robert Pisarski (1920–?) – działacz PPS i PZPR, 1959–1967 – sekretarz ekonomiczny KW PZPR w Rzeszowie.

⁸⁴ Kazimierz Olszewski (1917–2014) – działacz PZPR, 1962–1970 – I zastępca przewodniczącego Komitetu Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów PRL, 1972–1977 – wiceprezes Rady Ministrów.

Dokument nr 12

Tajne

WYCIĄG

z zapisu rozmowy konsula ZSRR w Poznaniu t. Szarykina F. z sekretarzem Bydgoskiego KW PZPR ds. organizacyjnych t. Majchrzakiem Józefem z 6.IV.63 r.

(dokument wchodzący Nr 16182 z 9 maja 1963 r.)

Poruszając w rozmowie kwestię trudności gospodarczych w PRL tow. Majchrzak stwierdził, że ich przyczyną było wadliwe planowanie gospodarki narodowej i słaba kontrola nad wdrażaniem dyrektyw partyjnych i rządowych. Do tego, mówi rozmówca, dochodzi jeszcze nie mniej ważna przyczyna – niezdrowa sytuacja w KC PZPR, przede wszystkim wśród działaczy na stanowiskach kierowniczych. Zdaniem rozmówcy wśród kierownictwa KC PZPR nadal wyraźnie rysują się dwa ugrupowania, które dają o sobie znać na szczeblu terenowym – to zdrowy rdzeń KC PZPR z tow. Gomułką na czele, który aktywnie wspierają tow. tow. Kliszko, Loga-Sowiński, Strzelecki i Gierek oraz rewizjonistyczna grupa na czele z Zambrowskim, w której skład wchodzi Jędrychowski, Jarosiński, Cyrankiewicz i Matwin. Inni czołowi członkowie KC partii w zależności od sytuacji i szeregu innych przyczyn „miotają się” między jednym a drugim ugrupowaniem. Zdaniem rozmówcy, w lokalnym aktywie partyjnym coraz bardziej traci swój autorytet, z powodu pasywnej i pozbawionej zasad działalności, Aleksander Zawadzki.

Tow. Majchrzak zrelacjonował następnie, że miejscowy aktyw partyjny, w szczególności wielu pracowników aparatu, coraz bardziej niepokoi się o autorytet tow. Gomułki, który jest bardzo potrzebny dla partii i ludu, lecz w ostatnim czasie zaczął coraz bardziej słabnąć, z takiej przyczyny, że on [Gomułka – M.Sz.] często mówi do ludu o niepopularnych sprawach. Według rozmówcy w aktywie partyjnym odnosi się wrażenie, że Gomułkę „wrabia” rewizjonistyczna grupa tak, aby podkopać jego autorytet wśród mas, a następnie w okresie trudności gospodarczych „wyskoczyć”, tak jak to oni zrobili w 1956 roku.

Za zgodność: *W. Prichodkina*

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 91, akta personalne W. Gomułki, t. 2, b.p.

Dokument nr 13

Wyciąg

z zapisu rozmowy konsula ZSRR w Poznaniu tow. Szarykina z kierownikiem Biura Prasy KC PZPR, byłym sekretarzem propagandy Poznańskiego KC PZPR tow. Olszowskim Stefanem w dniu 19.IX.1963 r.

(dokument wch. nr 37946 z dnia 12.X.1963r.)

„W toku rozmowy tow. Olszowski powiedział, że nominacja go na stanowisko zarządcy biura skarg KC PZPR jest dla niego okazaniem wysokiego zaufania ze strony KC PZPR i postara się on go nie zawieść”. Ale z jego słów, „będzie musiał pracować w ciężkich warunkach, tj. w aparacie biura prasy KC partii i na innych odpowiedzialnych stanowiskach, związanych z prasą, pracuje dużo rewizjonistów, którzy nie rozumieją polityki PZPR i kiepsko wcielają ją w życie”. W związku z tym tow. Olszewski ujemnie charakteryzował zarządcę biura prasy KC PZPR Prajsa i szereg instruktorów tegoż biura, wcześniej dobranych przez jego poprzednika tow. Starewicza A.. On również negatywnie charakteryzował prezesa Związku dziennikarzy Korotyńskiego⁸⁵, sekretarza tegoż Związku Rojka⁸⁶, redaktora gazety „Trybuna Ludu” Kasmana L. i in.

Rozmówca zaznaczył, że bardzo zimno przyjął go sekretarz KC PZPR tow. Starewicz, który jest jego bezpośrednim kierownikiem w aparacie KC partii i który na stanowisko zarz. biura prasy usilnie „przepychał” Prajsa. Jednak jego kandydatura nie znalazła wsparcia u innych sekretarzy KC PZPR”.

Ze słów tow. Olszowskiego, w rozmowie jego z tow. Kliszko sekretarzem KC PZPR, ten ostatni jakoby powiedział „żeby on /Olszowski/ w sprawie szeregu zasadniczych pytań, przedstawiających zainteresowanie dla partii, bezpośrednio informował osobiście tow. Gomółkę albo Kliszko, z obejściem swojego bezpośredniego kierownika, t. z. sekretarza KC PZPR Starewicza, którego,

⁸⁵ Henryk Korotyński (1913–1986) – działacz PZPR, 1952–1972 – redaktor naczelny „Życia Warszawy”, 1951–1955 i 1961–1964 – prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich.

⁸⁶ Tadeusz Rojek (1916–1994) – dziennikarz i publicysta, sekretarz Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich.

najwidoczniej, nadal nie darzą zaufaniem.

Za zgodność: *W. Prichodkina*
Instruktor Sektora
Wydziału KC KPZS

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 157, akta personalne L. Kasmana, b.p.

Dokument nr 14Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy radcy IV Europejskiego wydziału MID SSSR tow. I. Borisowa z wice-dyrektorem urzędu do spraw wyznań przy Radzie Ministrów PRL tow. J. Bogdanem z 25 września 1963 r. (dokument wch. n. 36036 z 28 września 1963 r.)

W trakcie rozmowy tow. Bogdan powiedział, że „on ma wielu znajomych wśród wyższych rangą oficerów Wojska Polskiego, szczególnie w gronie oficerów politycznych i wykładowców akademii wojskowych, wymieniają się opiniami i on doszedł do wniosku, że generalicja i aparat polityczny WP zbyt nie szanują (poważają) ministra obrony PRL Spychalskiego M., jako człowieka nie orientującego się w sprawach wojskowych (architekt wśród zawodowych oficerów), ponadto otaczającego się niepewnymi ludźmi, a nawet jawnymi antysowiecztwami. Zaliczają się do nich zastępcy ministra obrony: Duszyński, Graniewski i inni.... oni nie cieszą się zaufaniem u generalicji i aparatu politycznego. Szef zarządu politycznego Wojska Polskiego generał Jaruzelski dwukrotnie podnosił kwestię swojego odejścia na znak sprzeciwu wobec polityki kadrowej t. Spychalskiego, ale jemu nie pozwolili odejść. Doszło do tego, że w organizacji partyjnej zarządu politycznego i w niektórych akademiach otwarcie śmieją się ze Spychalskiego. Szef sztabu generalnego WP generał Bordziłowski⁸⁷ (obywatel sowiecki) to człowiek niezbyt zdolny i nie cieszący się autorytetem. Wszystko to wpływa na nastroje i zdolność bojową armii, a ona przecież wchodzi w skład Układu Warszawskiego. Tow. Bogdan wyraził zdziwienie, że KC PZPR nie wyciąga z tego odpowiednich wniosków”...

Za zgodność: [podpis nieczytelny]
18.XII.1963 r.

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 82, akta personalne M. Spychalskiego, k. 11.

⁸⁷ Jerzy Bordziłowski (1900–1983) – oficer Armii Czerwonej i WP (generał dywizji), sowiecki działacz komunistyczny, 1954–1965 – szef Sztabu Generalnego WP, 1965–1968 – Główny Inspektor Szkolenia MON, 1954–1968 – wiceminister obrony narodowej.

Dokument nr 15Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy konsula ZSRR w Poznaniu t. F. Szarykina z pierwszym sekretarzem KW PZPR tow. Janem Szydłakiem z 3 X 1963 r.

(dokument wch. Nr 37946 z 12 X 1963 roku)

Tow. Szydłak w rozmowie powiedział, że jak jemu wiadomo, aktyw partyjny KW PZPR we Wrocławiu z dużym zadowoleniem przyjął odejście z zajmowanego stanowiska tow. Matwina i ocenia to posunięcie jako konsekwentną politykę KC PZPR zmierzającą do wzmocnienia odpowiednimi kadrami lokalnych organów partyjnych. W najbliższym czasie oczekuje się odejścia z zajmowanej funkcji sekretarza propagandy KW PZPR tow. Werfla – najbliższego przyjaciela Matwina.

Obecnie, według tow. Szydłaka, toczą się spory o to, kogo wysunąć na stanowisko 1-go sekretarza KW we Wrocławiu. Tow. Kliszko zaproponował kandydaturę tow. Piłatowskiego⁸⁸, sekretarza organizacyjnego tegoż KW, który „dobrze zarekomendował siebie w praktycznej pracy, wytrwale wprowadzając w życie politykę PZPR, aktywnie popierał tow. Gomułkę”. Jednakże, nieoczekiwanie dla wielu, sekretarz KC PZPR t. Ochab odrzucił tę kandydaturę i zaproponował kandydaturę tow. Grudzińskiego⁸⁹ (narodowości żydowskiej), bliskiego przyjaciela Matwina, pracującego aktualnie na stanowisku sekretarza ekonomicznego KW PZPR we Wrocławiu...

Sekretarz KC PZPR t. Gierek, zaproponował kandydaturę tow. Grudnia⁹⁰, pełniącego obecnie funkcję sekretarza propagandy KW PZPR w Katowicach.

Tow. Szydłak powiedział, że kwestia ta nie została jak dotąd rozstrzygnięta. On bardzo pozytywnie charakteryzował t. tow. Piłatowskiego i Grudnia, których dobrze zna osobiście. Jeśli chodzi o kandydaturę Grudzińskiego, rozmówca nadmienił, że jeśli wybiorą

⁸⁸ Władysław Piłatowski (1925–2007) – działacz PPR i PZPR, 1960–1963 – sekretarz organizacyjny KW PZPR we Wrocławiu, 1963–1971 – I sekretarz KW PZPR we Wrocławiu.

⁸⁹ Stanisław Grudziński (1913–?) – działacz komunistyczny, 1954–1964 – sekretarz ekonomiczny KW PZPR we Wrocławiu, 1964–1968 – inspektor Wydziału Ekonomicznego KC PZPR.

⁹⁰ Zdzisław Grudzień (1924–1982) – działacz komunistyczny, 1960–1970 – sekretarz KW PZPR w Katowicach, 1970–1980 – I sekretarz KW PZPR w Katowicach, 1971–1980 – zastępca członka, a następnie członek Biura Politycznego KC PZPR.

go na stanowisko pierwszego sekretarza, to we wrocławskiej wojewódzkiej organizacji partyjnej nic się nie zmieni, ponieważ on w pełni popierał Matwina i realizował jego linię polityczną...

Za zgodność: *W. Prichodkina*
Instruktor Sektora Wydziału CK KPSS
15 XII 1963 r.

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 185, akta personalne W. Matwina, b.p.

Dokument nr 16TajneWYCIĄG

z informacji konsula ZSRS w Krakowie tow. M. Wołkowa o niektórych opiniach, wyrażonych przez tow. W. Gomułkę na naradzie w KC PZPR 30 grudnia 1963 r. (według doniesienia uczestnika narady)
(dokument wch. nr 06089 z 15 lutego 1964 r.)

Tow. Kruczek dzieląc się podczas rozmowy swoimi przemyśleniami na temat sytuacji w KC PZPR podkreślił, że jego zdaniem obecna sytuacja w KC, szczególnie po odsunięciu R. Zambrowskiego, W. Matwina i niektórych innych odpowiedzialnych pracowników KC PZPR (Oks⁹¹, Kozłowska⁹² i in.), jest już bardziej sprzyjająca dla pracy, jednakże, jak zauważył rozmówca, pod tym względem zrobiono bynajmniej nie wszystko.

Jeśli usunięcie Zambrowskiego z kierownictwa PZPR przeszło bezkompromisowo i komuniści o nim prawie zapomnieli, to zwolnienie Matwina ze stanowisk kierowniczych poprzedzała swego rodzaju gra dyplomatyczna, która według tow. Kruczka zakończyła się pewnym kompromisem z grupą „Puławian” (W. Matwin pozostał członkiem KC PZPR)...

Tow. W. Kruczek uważa, że przyczyną takiego kompromisowego rozwiązania w przypadku Matwina było określone oddziaływanie grupy J. Cyrankiewicza (A. Rapacki, L. Motyka i inni), która w całej historii zwolnienia R. Zambrowskiego i W. Matwina zajmowała pozycję właściwą dla socjal-demokracji. Blokując się z „Puławianami” byli oni, jak wiadomo, przeciwni wyprowadzeniu R. Zambrowskiego ze składu Biura Politycznego KC, a kiedy im się to nie udało, zaczęli namawiać Wiesława do pozostawienia R. Zambrowskiego w charakterze sekretarza KC PZPR. Mniej więcej to samo miało miejsce przy podejmowaniu decyzji w sprawie W. Matwina. W ogóle, powiedział tow. Kruczek, nasz premier – to duże ustępstwo i wyraźny kompromis. Wszyscy wiedzą, że on jest wielkim babiarzem, żyje dla własnej przyjemności i sprawami państwa szczególnie się nie trudzi. Tym nie mniej pozostaje na stanowisku

⁹¹ Mateusz Oks (1905–1996) – działacz komunistyczny, 1945–1948 i 1951–1965 – zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PPR/PZPR

⁹² Helena Kozłowska (1906–1967) – działaczka komunistyczna, 1954–1963 – zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR.

prezesa Rady Ministrów PRL. Mówią, że on potrzebny dla Zachodu – nie bez ironii podkreślił rozmówca.

Za zgodność: W. Prichodkina

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 121, akta personalne R. Zambrowskiego, t. 2, b.p.

Dokument nr 17

Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy konsula generalnego ZSRR w Poznaniu t. F. Szarykina z sekretarzem organizacyjnym KW PZPR w Bydgoszczy t. Józefem Majchrzakiem z 28 I 1964 r.
(dok. wch. Nr 06089 z 15 lutego 1964 r.)

Według tow. J. Majchrzaka, w partii ukształtowała się zasadniczo sprzyjająca sytuacja dla zwołania kolejnego zjazdu. Tłumaczy to tym, że KC PZPR i osobiście tow. Gomułka, zaczęli w bardziej zdecydowany sposób prowadzić akcję oczyszczania partii, szczególnie jej kręgów kierowniczych, z elementów rewizjonistycznych... Obecnie podejmuje się szereg działań w kierunku wzmocnienia niektórych wydziałów KC PZPR właściwymi (odpowiednimi) kadrami.

Tak, na przykład, na stanowisko kierownika Biura prasy KC PZPR wyznaczony został były sekretarz propagandy KW PZPR w Poznaniu tow. Olszowski, a na stanowisko zastępcy kierownika wydziału organizacyjnego KC – były sekretarz KW PZPR w Bydgoszczy tow. Ludwikowski⁹³. W najbliższym czasie przewiduje się zwolnienie z zajmowanych stanowisk, jako nie sprawdzających się w pracy i ulegających wpływowi rewizjonistycznym, zastępcy kierownika Biura prasy KC PZPR Preisa, zastępcy kierownika wydz. organizacyjnego KC Oksa, zastępczyni kierownika wydz. propagandy i agitacji KC Feder⁹⁴. ...Niektórzy pracownicy KC będą odwołani w związku z „przejęciem na emeryturę”...

Tow. Majchrzak powiedział, że wzmocnienie stanowisk kierowniczych, zarówno w partii, jak i w aparacie państwowym, dopiero się zaczęło i będzie kontynuowane na najbliższym zjeździe, a także po nim. Wśród wielu działaczy partyjnych, stwierdził rozmówca, już teraz zrodziła się idea nie dopuszczenia do wyboru na stanowiska kierownicze w partii t.t. Jędrychowskiego i Rapackiego, ponieważ oni, zdaniem rozmówcy, nie zasługują na zaufanie partii, a w niektórych sytuacjach czynią szkody, popierając w ostrożnej formie rewizjonistyczną grupę Zambrowskiego i Matwina. Aktyw partyjny już teraz wyraża pogląd o niedopuszczeniu do wyboru na

⁹³ Tadeusz Ludwikowski (1920–?) – działacz PZPR, 1959–1963 – sekretarz ds. ekonomicznych KW PZPR w Bydgoszczy, 1963–1965 – zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR.

⁹⁴ Teodora Feder (1900–1987) – działaczka komunistyczna, 1946–1953 – zastępca kierownika Wydziału Zagranicznego KC PPR/PZPR, 1955–1954 – zastępca kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR.

zbliżającym się zjeździe PZPR do organów kierowniczych partii Zambrowskiego, Matwina, Morawskiego, Alstera⁹⁵, Albrechta⁹⁶, Werblana, Kasmana, Kole⁹⁷, Granas⁹⁸, Jaworskiej⁹⁹, Werfla i innych, którzy są obecnie członkami i zastępcami członków KC PZPR lub członkami Centralnej Komisji Rewizyjnej.

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 121, akta personalne R. Zambrowskiego, t. 2, b.p.

⁹⁵ Antoni Alster (1903–1968) – działacz komunistyczny, 1956–1962 – wiceminister spraw wewnętrznych.

⁹⁶ Jerzy Albrecht (1914–1992) – działacz PPR i PZPR, w latach 1956–1960 sekretarz KC, 1960–1968 – minister finansów.

⁹⁷ Julian Kole (1908–1998) – działacz komunistyczny, 1948–1951 – kierownik Wydziału Ekonomicznego KC PZPR, 1951–1969 – wiceminister finansów.

⁹⁸ Romana Granas (1906–1987) – działaczka komunistyczna, 1950–1957 – dyrektor Szkoły Partyjnej przy KC PZPR.

⁹⁹ Helena Jaworska (1922–2006) – działaczka PPR i PZPR, dziennikarka partyjna, 1954–1957 – przewodnicząca Zarządu Głównego ZMP, od 1957 r. redaktorka miesięcznika „Nowe Drogi”.

Dokument nr 18

Tajne

Wyciąg

z zapisu rozmowy konsula ZSRS w Poznaniu tow. F. Szarykina z I sekretarzem KW w Poznaniu, członkiem KC PZPR Janem Szydla-
kiem z 23 grudnia 1964 r.

(dokument wch. Nr 00727 z 7 stycznia 1965 r.)

Podczas rozmowy tow. Szydłak poinformował, że w ostatnim czasie aktyw w kraju obserwuje wysuwanie byłych PPS-owców na stanowiska kierownicze w aparacie partyjnym i państwowym. Zdaniem rozmówcy nie małą rolę odgrywa przy tym tow. Cyrankiewicz. Tak na przykład, mówi Szydłak, na wniosek Cyrankiewicza ministrem kultury PRL mianowano I sekretarza KW PZPR w Krakowie, L. Motykę. Na ministra gospodarki komunalnej przewiduje się szefa Urzędu Rady Ministrów Wieczorka¹⁰⁰, a na dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań – wiceministra kultury Rusinka¹⁰¹. Kilku członków kierownictwa PZPR (ich nazwisk rozmówca nie podał) ubiega się o rekomendację na I sekretarza KW PZPR w Gdańsku dla Miśkiewicza (obecnie I sekretarza KW w Bydgoszczy), a na stanowisko I sekretarza KW w Krakowie dla Pękali¹⁰². Wszystkie wymienione osoby, według słów rozmówcy, należały wcześniej do PPS. Nie przypadkowym jest fakt, że terminy przeprowadzenia wojewódzkich konferencji partyjnych w Krakowie i Gdańsku zostały bez uzasadnienia zmienione.

Jak zaznaczył rozmówca, szerzą się słuchy o bliskim „awansie” pierwszych sekretarzy KW PZPR w Rzeszowie Kruczka i KW w Lublinie – Kozdry. W związku z tym Szydłak powiedział, że jeśli na ich miejsca będą rekomendowali byli PPS-owcy, to będzie oczywistym, iż faktycznie zaczynają „się przegrupowywać”. U niektórych lokalnych działaczy partyjnych powstają, jak mówi rozmówca, obawy o to, czy nie przygotowuje się w ten sposób swego rodzaju baza dla utworzenia „jednolitego frontu” rewizjonistów i PPS-owców.

¹⁰⁰ Janusz Wieczorek (1910–1981) – działacz PPS i PZPR, 1956–1980 – szef Urzędu Rady Ministrów.

¹⁰¹ Kazimierz Rusinek (1905–1984) – działacz PPS i PZPR, 1947–1952 – minister pracy i opieki społecznej, 1958–1971 – wiceminister kultury i sztuki.

¹⁰² Jerzy Pękala (1929–) – działacz PZPR, 1960–1969 – sekretarz KW PZPR w Krakowie, od 16XII 1964 do 20 I 1965 pełniący obowiązki I sekretarza KW.

Mówiąc o stanowisku członka Biura Politycznego KC PZPR, sekretarza KC partii Z. Kliszki w tej kwestii, rozmówca podkreślił, że niezależnie od jego wielkiej i pożytecznej pracy dla sprawy partii i ludu, w kwestiach kadrowych on czasami jakoby „ulega naciskom”...

Za zgodność: *W. Prichodkina*
6 lutego 1965 r.

Źródło: RGASPI, f. 495, op. 252, d. 37, akta personalne J. Cyrankiewicza, k. 171.

*

Mirosław Szumiło (ur. 1975) – doktor hab., adiunkt w Zakładzie Historii Społecznej XX wieku Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, uczestnik centralnego projektu badawczego IPN „Struktury i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”. Zainteresowania badawcze: stosunki polsko-ukraińskie w XX wieku, komunistyczna elita władzy w PRL. Opublikował książki: *Antoni Wasyńczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk* (2006); *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)* (2007); *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce* (2014). Redaktor naczelny rocznika naukowego: „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” (<http://komunizm.net.pl/>).